

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

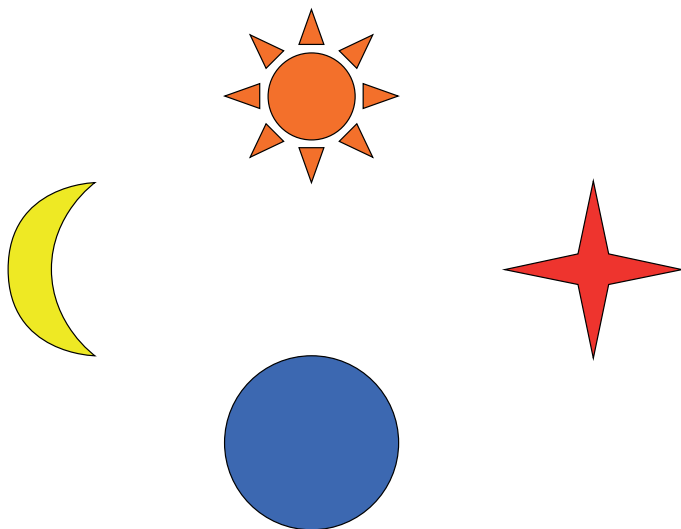
Українсько-Азербайджанський Інститут соціальних наук
і самоврядування ім. Г. А. Алієва

МАУП

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

*Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
на базі кафедри українознавства*

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2012

Редакційна колегія:

Бідзюра І. П. — директор УАІСНС, д-р політ. наук, проф.;
Шилов Ю. О. — зав. каф. українознавства, академік МКА, канд. іст. наук, проф.;
Соколовська К. М. — заст. зав. каф. українознавства, канд. іст. наук, доц., проф. МКА

Затверджено до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 11 від 25.06.12)

Видання здійснене в рамках проекту “Наукові праці МАУП”

Актуальні проблеми українознавства: [звед. зб. матер. наук.-практ. Д-87 конф.]. — К.: МАУП, 2012. — 286 с.

Розкриваються історичні, теоретичні та методологічні аспекти українознавчої дисципліни не тільки як складової духовності українства, а й як феноменального явища світової цивілізації.

Проаналізовано роль і місце науки українознавства у розбудові демократичного суспільства суверенної європейської держави України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів.

ББК 87я73

М. О. Левченко

Особливості потенціалу
виробничої одиниці та його
економічна оцінка 150

М. І. Терновський

Історичні аспекти становлення
і розвитку аудита 156

О. І. Дікареєв

Брендинг українського
паливно-енергетичного
комплексу України 162

С. Я. Буняк

Історичне коріння міжбанківських
розрахунків в Україні 172

Н. Ю. Матяш

Проблеми та перспективи
розвитку підприємництва
в Україні 179

О. О. Снісаренко

Історичні аспекти становлення
фінансів місцевих органів влади 188

Олександр Неживий

Публічна латентність загрози:
як запобігти руйнуванню
української мови зсередини? 196

М. В. Патер

Історія закордонного
економічного аналізу та його
запровадження в Україні 200

М. В. Прудніков

Стан та тенденції розвитку
функцій управління
економічного аналізу 206

Владислав Горанін

Проблеми сучасності України
і перспективи формування
україноцентричної еліти 211

Аннета-Даніела Кузнєцова

Роль жінки й матері
в українській родині 213

Н. В. Отрох

Від витворів мистецтва
до друкарського штампу 218

С. Й. Татаринів

Вплив Бахмутського повітового
земства на розвиток
народної освіти 223

Хоанг Динь Чай, О. В. Волянец

Экономическая и энергетическая
дипломатия в Евразии 231

Юлія Савенко

Символика в современных
украинских молодежных
неформальных объединениях
и организациях 237

Л. О. Глушко

Особливості формування
національної свідомості
у процесі етнічної соціалізації
молоді 244

Олексій Захарченко

Етнопедагогічні традиції
українців у історичному
контексті 248

О. І. Дікареєв, Хоан Дін Чай,

Джан Ван Джун
Економічна дипломатія
приморських держав
та України 254

М. В. Сколуб

Адміністративно-судовий
устрій Бессарабської області
у 1812–1856 рр. 261

В. С. Рижиков

Теорія виховання як складова
формування духовності
відповідно до цільової моделі
професійної підготовки
майбутніх юристів 271

І. В. Калько

Стан сформованості гендерної
культури у студентської
молоді за особистісно-змістовним
критерієм 278

Відомості про авторів 282

“ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ У ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ”

Актуальні проблеми українознавства, с. 248–253

Слово “діти” походить від старослов’янського *дѣти*. Праслов’янське слово **deti* є формою множини збірного іменника *detь* — годоване груддю, звідки *doiti*, *deva*, що в українській мові відповідає словам доїти, діва. Народження дитини пов’язували також з появою лелеки, що, можливо, вказувало на фалічну символіку його дзьоба, яка виявляється, зокрема, у поведінці рядженого лелекою в різдвяній (рідше у весільній) обрядовості. У багатьох індоєвропейських народів лелека, якого часом називають людськими іменами, є символом дитинства.

Для української сім’ї, подібно до багатьох народів аж до ХХ ст., була характерною багатодітність. В етнологічній літературі серед типових причин, що диктували необхідність багатодітності, насамперед вказують високу загальну смертність, незначну тривалість людського життя, економічну вигоду мати багато дітей.

Між тим у світогляді українського народу дитина постає Божим посланцем. Сім’я, де не було дітей, вважалася неповноцінною. Оголошуючи всі фізичні бажання грішними, православна церква заохочувала багатодітність.

Про щастя мати дітей ідеться у багатьох народних прислів’ях і при-

казках, де діти порівнюються з ясними зірочками (“малі діточки, що ясні зірочки: і світять, і радують у темну ніченьку”), з квітами (“діти, як рожеві квіти”), з росою Божою (“діти — то Божа роса”) тощо.

Важливого значення надавали функції продовження роду, багатодітності, що добре видно на прикладі побажань на весіллях: “Мати дітей повну хату”, “Мати дітей копицю”, “Скільки в стелі дощок, щоб було стільки дочок”, “Скільки в лісі пеньків, щоб було стільки синків”, “Гоп-гоп, щоб до року живіт лоп”; у колядках та щедрівках: “Бодай на вас добра година та грошей торбина, а до того дівтори сотні півтори”.

В Україні схвально ставилися до багатодітності (“Один син — не син, два сини — півсина, три сини — ото тільки син”, “Де одинець — хазяйству кінець, а де сім — щастя всім”, “Одинак — як не злодій, то пияк” тощо). Сім’ю з однією дитиною називали “кособокою”, пояснюючи це тим, що одна дитина не вважається продовжувачем роду.

Народ з доброзичливим гумором ставиться до багатодітних сімей: “Діток повний куток”, “Дасть Бог дітки, дасть і на дітки” тощо. Або:

“А в нашого Нестірка дітей шестірка:
Ти та я, та нас два, та ми з тобою,

Та ті п'ять, що в соломі сплять,
Та оце й всі, та ще дванадцять у вівсі”.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. ставлення народної моралі до багатодітності як позитивного явища не змінилося, але через ряд суттєвих причин (економічні, екологічні тощо) в Україні помітно зменшилася кількість багатодітних сімей.

Слід зазначити, що народження сина й доньки сприймалося по-різному. Зокрема, на Полтавщині говорили: “Коли багато дочок в батька — здирство, а коли сини, то веселіше”. Загалом по всій Україні з появи сина раділи більше. Досліджуючи сімейне виховання українців, З. Болтарович дійшла висновку, що в народній свідомості закріпився погляд на сина як на першого помічника батька, який своєю працею сприяє примноженню родинного майна, як на майбутнього годувальника сім’ї, на дочку ж — як на тимчасову гостю в ній, з якою, навпаки, пов’язані лише витрати. Це ставлення виразно помітно з народної приповідки “Годуй сина для себе, а доньку — для людей”. Тому народження в сім’ї лише дочок вважалося поганою прикметою, яку пов’язували з чарами, насланими на матір під час вінчання або пологів.

Ставлення до неплідної жінки було негативним: "Чоловік лає, що нема дітей — не буде кому догодувати до смерті. Свекруха лає, що Бог не поблагословив, бо велика грішниця". Думка про безплідність як покарання за гріхи, очевидно, закріпилася в народі під впливом церкви. Дорікати бездітній могли, наприклад, у сварці, навіть чужі жінки-матері ("Я мати

дітям, а ти що — по кропиві погубила?”), що, можливо, пояснюється застосуванням кропиви як кровоспинного засобу після здійснення абортів, який спричинив бездітність.

Слід зауважити, що ставлення до появи дітей у сім'ї мало й інші вияви. Так, З. Болтарович стверджувала про бутування в Україні навіть на початку ХХ ст. думки, що селянин більше дорожить конем, ніж дитиною; смерть дитяти не є такою важливою, як смерть дорослої людини, особливо коли це чоловік і батько ("Як умре дитина, то мала щербина, а як тато або мама, то велика яма"). Очевидно, наведені приклади засвідчують прагматичний підхід селян до повноти структури сім'ї з метою найефективнішого виконання покладених на неї функцій. Таке ставлення до дітей, яке швидше "випадало" із загальним гуманістичним принципом народної моралі, слід пояснювати соціальними умовами, які знайшли відображення в селянській психології, зокрема, у поглядах на члена родини як, передусім, на суспільно корисну особу відповідно до її працездатності.

Вважалося, що поведінка жінки під час вагітності зумовлює моральні та фізичні якості майбутньої дитини. Відтак виникненню психічних та фізичних вад намагалися запобігти ще в передпологовий період. У зв'язку з цим існували заборони, яких мала дотримуватися вагітна жінка. Їй не можна лукавити й сердитися, осуджувати (бо дитина народиться з негативними рисами притаманними людині, яка засуджувалась). Заборонялося також лятатися, сваритися (оскільки та людина, “яка має злість

на неї, візьме свічку, запалить її перед образами, покрутить її сильно й заклене, щоб так само покрутило цю дитину, що має народитися”. У народі побутувала думка, що “коли хтось хоче на злість зробити вагітній жінці, то каже: “Кочергою потягнула” і потім має дитина губи, неначе розтяті посередині або збоку”. Не можна було лякатись (якщо жінка, злякавшись, схопить себе рукою за живіт, то у дитини на тому самому місці утвориться відповідний за кольором і формою об’єкта переляку “знак” (“слід”). Існувало й таке повір’я: якщо вагітна кидатиме щось собі за пазуху, то дитина народиться з родимою плямою на лобі. Тут очевидні пережитки гомеопатичної магії, в основі яких лежить закон подібності, що, власне, було притаманне багатьом народам світу.

Вагітній жінці також не слід було дивитися на поховальну процесію, ходити на цвинтар, слухати заупокійний молитовний спів. Вважалося, що якщо вона дивиться на мерця, то немовля матиме блідий, “мертвечий” колір обличчя. Також не можна було дивитися на людей з фізичними вадами, бо дитина могла вродитися з такими ж. Широко відомою була заборона пхати ногою свиню, а особливо kota чи собаку, які в народних віруваннях вважалися такими, що мають відношення до демонічної сили. У такому разі щетина або шерсть тварини нібито мучитиме немовля або ж дитина буде волохатою — “як у шерсті, у моху”.

Не годилося у святкові дні, особливо від Різдва до Нового року, мотати нитки, пряжу, плести, “бо дитинка при пологах обкрутиться

пуповиною, довго буде, як нежива”. Також заборонялось у свята шити, “щоб не зашити дитині очі й рота”.

Батьки вагітної жінки мусили подавати милостиню жебракам, щоб дитина не народилася низькою на зріст і горбатою.

Існувало безліч вірувань, пов’язаних із днем і часом, коли народиться дитина. Наприклад, народжені на Благовіщення будуть дурнуватими, на якісь великі свята — каліками. Також вірили, що “як у місяці маю народиться дитина, то буде слабовите й некрасиве”, тому намагалися зачати так, щоб оминати цей термін.

У народних повір’ях і звичаях, що стосуються народження та розвитку дитини, загалом переважають заборонні норми: як мала дитина вродиться, то голову їй стискають або зв’язують, аби голова не розійшлася; аби дитина мала шию, треба, як вона ще дуже маленька, відтягувати їй голівку, наче відриваючи, але злегенька, інакше не буде в неї шиї; якщо переступити ногами дитину, то вона не буде рости; коли ростуть у дитини перші зуби, то не можна їх торкатися руками чи пальцями, бо зуби покривляться, не можна входити в хату, де є немовля, у певному фізіологічному стані (під час менструації), бо дитина вкриється виразками; свічка має горіти до хрестин, бо злі духи підмінять дитину — буде одмінча; не можна, щоб дитина падала часто, бо не буде вміти довго говорити тощо.

У народних уявленнях побутувала думка, що одним із засобів попередження фізичних та психічних вад дитини є відвертання від неї вроків: “уродила, та не облизала” і “це ще не вродила, як не облизала”. Також не

радили до дитини звертатися словами “моє бідне, нещасне”, тому що в майбутньому сказане могло здійснитися. У зв’язку з цим існував ряд попереджувальних заходів при зустрічі з дитиною: якщо дорослий мав карі очі, то повинен подивитися вгору і сказати: “Яке погане” чи “В стелі (в небі) дірка!” або ж подивитися спочатку на свої нігті. При висловленні похвали, потрібно постукати по дереву або сплюнути тричі через ліве плече.

Найстрашніші прокльони, погрози були спрямовані на наслання фізичного та розумового каліцтва: “А втік би від тебе твій розум!”, “Щоб ти здурів!”, “Щоб тебе клепка покинула!”, “Щоб тебе покрутило!”, “Бодай сказився”, “Лазив би-с на штирьох ногах”, “Щоб ти конячу голову наспав!”, “Щоб тобі світ замакітрився!” і т. ін.

Дражніння — “лірика висміювання” за висловом Г. Виноградова — виступають своєрідною формою словесної агресії, певним способом висміювання (а отже — негативної соціальної поведінки) тих чи інших фізичних чи розумових відхилень та правил поведінки.

Існувала й інша думка, що треба гуманно ставитися до дітей-калік, оскільки можна накликати біду на власну сім’ю або хтось з близьких родичів може народити таку саму дитину.

У зразках фольклору знаходимо також численні приклади як негативного ставлення до дітей з вадами (“Дурника всі лають, сміються з нього, а він знай на печі сидить, в чорній сорочці, без штанів”), так і вияву гуманності та милосердя (старі люди,

що не мають власних дітей, запрошують дівчину-калічку жити з ними: “Ти будеш у нас за дочку; ми будемо тебе любити і жалувати, як рідну дитину!”). Така протилежність пояснюється, мабуть, побутованням різного характеру повір’їв про каліцтво.

У народно-педагогічних уявленнях каліки, юродиві — це, насамперед, страдники, які розплачуються за скоєні гріхи матері, рідні. Тому, зазвичай, вони отримують спасіння, нагороду від Бога за важкий “життєвий хрест”. Юродивих сприймали як святих людей, пророків, називали “божими дітьми”, “не від миру сього”. Такі люди, за народними уявленнями, вміли передбачати майбутнє. Вважалося, що зовнішнє безумство, ігнорування загальноприйнятих норм приховували здатність юродивих до пророцтва, висловлення Божої волі, виявлення і викриття гріхів, несправедливостей. Їх поважали й боялися.

Норми звичаєвого права визначали й контролювали поведінку вагітної жінки з метою застереження від народження дітей-калік. Система обрядів, повір’їв, замовлянь, заборон, прикмет спрямовувалась на створення сприятливого ґрунту для народження психічно та фізично здорових немовлят, а також захисту дітей з вадами.

До типу неповних сімей відносять сім’ї, що склалися з матерів-одиначок та позашлюбних дітей. Зафіксовані випадки, коли таких дівчат з дітьми виганяли з дому.

В Україні позашлюбних дітей переважно називали “байстрюками”. Народження дитини поза шлюбом засуджувалося громадою і церквою. Ставлення до позашлюбних дітей

було протилежним. Священик, наприклад, при хрещенні наділяв чудернацьким, малопоширеним іменем. Однак українська громада певною мірою намагалася захистити покритку і змушувала кривдника, інколи навіть через суд, заплатити компенсацію.

Позашлюбним дітям приписували особливий талан та його позитивний вплив на навколишніх. Наприклад, їх хрещеним батькам мало пощастити: “Йдучи на хрестини, підперізується кум “обороттю”, щоб ховалася худоба, а кума бере за пазуху пір’я, щоб дріб вівся. Деколи підперізуються шнурком і ховають його відтак старанно, бо він дуже помагає від всіяких хвороб”.

За народними уявленнями, саме позашлюбні діти нерідко наділялися красою, силою, хоробрістю, їм приписували багато героїчних та надприродних вчинків. Так, у народних переказах, де вимальовується стереотип героя, дуже часто присутня етіологічність: історія або обставини його чудесного народження. За аналогією до казки “Котигорошко”, коли мати, з’ївши горошину, вагітніє і внаслідок цього народжує казкового героя, з’являється на світ і народний герой Семен Палій: “...дівчина, полизавши попіл, понесла... А через півроку дочка принесла уже сина. Охрестили його і назвали Семеном Безбатченком”.

Упереджене ставлення громади до незаконнонародженого виявлялося в їх правовому обмеженні: усуненні в деяких випадках від участі в громадських справах, невизнанні спадкоємцями по батькові тощо. Однак досить часто рішенням сільського суду вони отримували свою частку, коли в бать-

ка не було законних дітей або, якщо вони були прийняті в батьківський дім, жили і працювали там тривалий час, і якщо вони були усиновлені. Часом позашлюбні діти отримували частку майна нарівні з рідними дітьми, як єдинородна дитина: “Один батько был, так и по батьке получают — все одно”. В цьому випадку, звичайно, враховувались не тільки біологічні зв’язки. Народна традиція брала до уваги й суб’єктивні чинники: працездатність і працьовитість особи та її моральні якості.

Зазначимо, що матерів-одиначок з незаконнонародженими дітьми в другій половині XIX — на початку XX ст. в Україні була загалом невелика кількість, а здебільшого такі випадки належали до явищ надзвичайних. Подібна ситуація була зумовлена, передусім, контролем української громади за моральністю сім’ї та особистості. Ілюстрацією цьому є дані сповідальної відомості, яку уклав православний священик, починаючи з 1796 до 1895 р. У 1796–1846 рр. в цьому селі не було жодної позашлюбної дитини, у 1856 р. — дві, 1866 р. — три, за 1876 і 1886 рр. — по одній. Окрім того, у всіх випадках ці діти були народжені вдовами.

Взагалі, як свідчать матеріали, наприкінці XX — на початку XXI ст., незважаючи на осудливе ставлення громади, кількість матерів-одиначок та позашлюбних дітей помітно зростала, що пояснюється демократизацією стосунків серед молоді та послабленням функцій інституту сім’ї.

У докласовому суспільстві дитину у трирічному віці віддавали на виховання в чоловічі й жіночі общини, в будинки молоді, дядькам-опі-

кунам, печальникам, годувальникам, які зобов'язувалися повністю опікуватися нею. Педагогічна функція “печаловання” була синонімічним означенням турботи спеціально призначених людей, опікунів, доглядачів про здоров'я дитини, створення необхідних умов для її розвитку. Годувальником називали духовного наставника, вихователя. Дитина вважалася сином чи дочкою всього роду-племіні.

Ставлення до сирітства як соціального явища було двояким. Деякі звичаєво-правові норми спрямовувалися на захист та допомогу сиротам. Правові норми часів Київської Русі вимагали кари для тих, хто “кривдить вдовиць і сиріт”. В одній із відомих літературно-проповідницьких пам'яток — “Поученні архієпископа Луки Жидяти” (XI ст.) наголошується: “Пожалійте убогих, голодних, ... будьте милостиві до своїх сиріт...”

Існує низка рішень Києво-Могилянської академії, в яких важлива роль надавалася захисту та утриманню студентів-сиріт. Наприклад,

щодо створення комісії для побудови нових бурс (“сиротопитательных домов”), пункти Київської консисторії 1768 р. про створення бурс, документ про перехід студентів-сиріт із приміщення бурси, непридатної для проживання, в помешкання парафіяльної школи тощо.

Подібно до інших народів, в українців існував інститут приймацтва, який передбачав різноманітні форми прийняття в сім'ю особи чи іншої сім'ї як “своїх”, тимчасово чи назавжди, незалежно від кровної спорідненості. Приймаки мали кілька статусів: умовно усиновлені — зяті та приймаки сімейні; безумовно усиновлені — малолітні, переважно сироти, взяті на виховання; приймаки до смерті — переважно люди фізично чи психічно хворі.

На сьогодні опікунство та усиновлення є досить поширеними явищами, що свідчить про функціонування звичаєво-правового контролю. Прийомними батьками зазвичай стають близькі родичі, хрещені батьки, сусіди.